

Семен ГОНЧАРЕНКО

Про формування наукової новизни в дисертаціях

Будь-яке дисертаційне дослідження має передбачати досягнення певної мети, поняття якої однозначно тлумачиться в усіх галузях науки як прогнозований кінцевий результат. Отже, мета є основним системотвірним компонентом дисертаційної роботи, тому дослідник обов'язково повинен показати результати своєї праці, що свідчили б про досягнення поставленої мети. Зробити це можна формулюванням наукової новизни результатів. Формулювання наукової новизни — «обличчя» дисертації, оскільки саме за ним судять про якість роботи при першому ознайомленні з нею.

Оскільки наукова новизна як окрема методологічна характеристика дослідження відноситься до його результатів, то дати остаточну відповідь про новизну, заповнити відповідну рубрику можна лише після завершення наукової роботи. Однак дисертант повинен згадувати про новизну не лише в кінці пройденого шляху. Навпаки, необхідності одержання нового знання має підпорядковуватися весь хід дослідження, на нього повинні орієнтуватися всі методологічні характеристики. Власне, мета і смисл дисертаційної роботи й полягають у здобутті нового знання. Питання про новизну постає ще на стадії обґрунтування актуальності й визначення предмета дослідження.

Після завершення дослідження, при теоретичному і практичному осмисленні та оцінці здобутих результатів необхідно дати конкретну відповідь на питання про їх новизну: що зроблено такого, чого не досягли інші, які результати одержано вперше? Якщо немає переконливої відповіді на ці питання, то виникає серйозний сумнів у смислі й цінності всієї дисертаційної роботи.

Усе сказане може здатися тривіальним, однак здобувачі наукових ступенів занадто часто не розуміють цих, здавалося б, аксіоматичних понять. Кількість дисертацій з неточними або неправильними формулюваннями наукової новизни за деякими підрахунками перевищує 80 %. Не краще становище і з формулюванням наукової новизни у висновках спеціалізованих рад про захищені дисертації. Вони, як правило, повністю повторюють помилки у формулюваннях наукової новизни дисертантом.

У Положенні про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань сформульована вимога: «Дисертація ... містить висунуті автором ... науково обґрунтовані теоретичні або експериментальні результати, наукові положення». А в «Основних вимогах до дисертацій та авторефератів» уточнюється: «Усі наукові положення з урахуванням досягнутого ними рівня новизни є теоретичною основою (фундаментом) вирішеної в дисертації наукової задачі або наукової проблеми. Насамперед за це здобувачеві присуджується науковий ступінь». Неправильне або неточне тлумачення наукової новизни здобутих результатів найчастіше буває мотивом відмови здобувачам у присудженні наукового ступеня, навіть якщо автор твердить, що дисертація є першою спеціальною працею з певної тематики (слово «перший» або «вперше» ще нічого не говорить про науковий рівень дослідження). При оцінці дисертацій нерідко плутають наукову новизну результатів дослідження з науковим рівнем усього виконаного дослідження. Тим часом це різні ре-

чі. Новизна, навіть з неглибоким рівнем науковості, вже є новизною, і, навпаки, щось усім добре відоме, на якому б високому науковому рівні воно не було подане, зрозуміло, новизни не має.

Поняття «новизна» передбачає формулювання здобутого результату, якого раніше не існувало в науці. Чітке означення наукової новизни запропонував відомий російський методолог А. Ракитов: «Та чи інша одиниця наукового знання вважається новою, якщо вона відповідає вимогам науковості і на момент її створення відсутня в списку раніше встановлених наукових знань» (Философские проблемы науки: Системный подход. — М., 1977). Отже, наукова новизна результату дослідження зумовлюється лише ступенем вивчення проблеми і нічим іншим.

Будь-яке нове знання є кінцевим або проміжним результатом розвитку, що розглядається у співвідношенні з попереднім станом об'єкта, який розвивається. На думку відомого російського теоретика педагогіки В. Краєвського, «новизна з'являється за рахунок нового структурування вже наявних елементів згідно з новими завданнями освіти й новими етапами розвитку науки» (Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей. — Чебоксары, 2001). Таким чином, зміст новизни становлять зміни, виявлені в складі об'єкта, його структурі і функціональних характеристиках.

Наприклад, у переліку методів навчання, запропонованому в свій час І. Лернером, жоден метод сам по собі не був новим. Пояснювально-ілюстративний метод застосовувався з незапам'ятних часів; репродуктивний асоціюється в нашій свідомості з рецидивами середньовічного зубріння; частково-пошуковий, або сократичний, як видно з другої назви, веде свій родовід від Сократа тощо. Що ж, влас-

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

не, є новим у праці І. Лернера? Вперше запропоновано систему, в якій немає «поганих» і «хороших» методів, а кожен виконує певну функцію щодо змісту освіти. Таким чином, зміст і процес становлять єдність — кожен метод навчання призначений для реалізації певної частини змісту освіти. Побудовано дидактичну модель навчання в єдності її змістової і процесуальної сторін. Це і є нове — внесок у науку і опосередковано в практику.

На думку відомого російського методолога педагогіки В. Полонського, результати дисертаційних досліджень порівняно з уже відомими науковими даними можуть виконувати різні функції: конкретизувати відоме, уточнювати, розширювати, доповнювати його або докорінно перетворювати. Отже, можна виділити три рівні новизни: конкретизація, доповнення й перетворення. В процесі *конкретизації* уточнюються відомі дані, деталізуються педагогічні положення, що стосуються деяких сторін навчально-виховного процесу в тих чи інших умовах, а також історії педагогіки, порівняльної педагогіки, методології тощо. На рівні *доповнення* розширюються відомі підходи, вносяться інші акценти, які поповнюють наші пізнання в тій чи іншій галузі педагогіки без зміни їхньої суті. На рівні *перетворення* здобутий результат характеризується принципово новими положеннями щодо знань, які існували раніше.

Власне такий підхід до характеристики наукової новизни результатів дисертаційних досліджень значною мірою збігається із сформульованим в «Основних вимогах до дисертацій та авторефератів дисертацій» ВАКУ України: «Необхідно ... описати ступінь новизни (вперше одержано, удосконалено, дістало подальший розвиток)».

У формулюванні наукової новизни результатів дисертаційного дослідження обов'язково

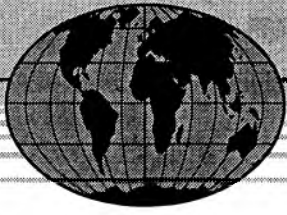
має бути опис об'єкта цього формулювання (конкретна методика чи педагогічна технологія, модель, метод, спосіб або встановлене дисертантом теоретичне положення, обґрунтування, концепція, закономірність тощо). Відповідно нове знання в педагогічних науках можна визначати по-різному: 1) новизна здобутого результату (науковий факт, нове явище, принцип, закон, теорія, концепція, модель); 2) новизна процесу (технологія освітньої діяльності, метод дослідження, моніторинг, діагностичний тест); 3) новизна запропонованої ідеї (постановка проблеми, формулювання завдань, обґрунтування гіпотези).

Формулювання результатів дисертаційного дослідження і їх новизни істотно залежить від характеру дослідження, від рівня, на якому велось дослідження: теоретико-методологічному, історико-педагогічному, дослідно-експериментальному тощо. Результатом дослідно-експериментального дослідження в галузі освіти має бути розкриття суті педагогічних умов (дидактичних, методичних) підвищення якості навчально-виховного процесу, виявлення кількості засвоєного навчального матеріалу учнями і якості чи глибини його засвоєння; зменшення часу, затрачуваного суб'єктами навчально-виховного процесу на засвоєння змісту освіти, встановлення рівня сформованості творчого самостійного мислення учнів і студентів тощо. Результатом теоретико-методологічних чи історико-педагогічних досліджень має бути встановлення нових законів і закономірностей навчально-виховного процесу.

Наукова новизна опрацювання процесу, технології, методу чи прийому в педагогіці полягає в тому, що досліджено новий, істотно інший процес чи технологію виконання взаємозв'язаних дій у навчально-виховній роботі, що при застосуванні дає

позитивний ефект, обґрунтовано нову особистісно орієнтовану педагогічну технологію формування світогляду, знань, уведено в науковий обіг новий метод чи прийом дослідження педагогічної дійсності, запропоновано новий тест чи набір тестів для діагностики рівня сформованості знань і умінь, рівня вихованості, соціалізації учнів тощо.

Наукова новизна висунутої ідеї, постановки проблеми, формулювання завдання, висунутої гіпотези найчастіше викликають суперечки, оскільки висунута ідея чи поставлена проблема у процесі дисертаційного дослідження має бути доведена до логічного кінця, а не просто декларована. Наукова новизна здобутих дисертантом результатів є вірогідним (достовірним) знанням, співвіднесеним з існуючим рівнем опрацювання досліджуваної проблеми. Можна виділити два критерії вірогідності: суб'єктивний, який передбачає особисту оцінку дисертанта, і об'єктивний, що визначається існуючою педагогічною реальністю. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження, як і будь-яка інша методологічна характеристика дослідження, пізнається за допомогою порівняння. Нове виділяється лише щодо відомого. При цьому новизна може бути абсолютною чи відносною. Дисертант повинен проаналізувати здобуті результати свого дослідження, порівняти їх з результатами інших дослідників, а після цього порівняти все написане з тим, що існує в педагогічній дійсності. При такому порівнянні нове може виявитися «добре забутим старим» або просто старим, відродженим на новому етапі дослідницької діяльності. Завжди є відмінність між об'єктивною реальністю і нашим уявленням про неї. Тому наукова новизна в дисертаційному дослідженні може бути або вірогідною, або уявною. Ступінь помилки залежить від моральних і професійних якостей

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

дисертанта й рівня розвитку педагогічної науки.

Нові наукові результати дисертаційного дослідження, якщо воно справді наукове й вірогідне, мають важливе значення передусім для педагогічної науки. Однак на практиці досить часто плутають наукову новизну з іншою методологічною характеристикою дослідження — значенням здобутих результатів для педагогічної науки. В дисертаціях часто необгрунтовано поєднуються новизна і значущість одержаних результатів для педагогічної науки.

Характеризуючи новизну результатів, дисертант залишається в рамках поставлених ним завдань і показує, яке нове знання він здобув, розв'язуючи їх. Значення нового знання виявляється щодо інших сфер пізнання, наукової роботи, яку ще потрібно виконати в майбутньому.

Установлення наукового значення дослідження відіграє вирішальну роль у його оцінці. Уявімо собі, що дана дисертація не має значення для педагогічної науки. Тоді й науковою працею назвати її не можна. Тим часом якраз до цієї дуже важливої сфери методологічної рефлексії нерідко підходять формально, не розрізняючи методологічних характеристик, що визначають різне спрямування думок: з одного боку, новизну, з другого — значення для педагогічної науки. Гадаємо, що ВАК України даремно вилучив методологічну характеристику «теоретичне значення одержаних результатів» з основних вимог до дисертацій та авторефератів дисертацій, мотивуючи це тим, що дисертанти не вміють конкретно «розвести» дві методологічні характеристики: новизну і теоретичне значення результатів. Але, як сказав Барух Спіноза, незнання не факт, а невігластво не аргумент.

Дана проблема є дуже актуальною тому, що автори багатьох дисертацій вважають, що

новизна результатів і їх значення для педагогічної науки — це одне й те саме. Дисертантові результати дослідження потрібні і звичайно ж є важливими. Але про їх значення для педагогічної науки в цілому або для розв'язання якихось інших наукових проблем він пам'ятає далеко не завжди.

Як же в практиці підготовки і проведення дисертаційних досліджень формулюється наукова новизна здобутих результатів? На жаль, у дисертаційних дослідженнях на одержання наукових ступенів кандидата та доктора наук продовжує переважати лише опис новизни, а не її змістовний виклад. Опис новизни чи згадка про неї є недостатнім, бо за ним важко судити, чи справді проведене дослідження і які його результати. Наприклад, в одній із захищених дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук зазначається, що «вперше проаналізовано тенденції розвитку фізичної і технічної освіти; запропоновано якісно нові підходи до вивчення радіоелектроніки; сформульовано принципи, показано шляхи і методи вдосконалення навчального процесу». Але немає навіть натяку на тенденції, нові підходи чи сформульовані принципи — які вони? Описано сам процес — проаналізовано, запропоновано, сформульовано, але нічого не сказано про результати. Читач дістає інформацію про те, що дослідження проведено, а до чого привело виявлення тенденцій чи пропозиція «якісно нових підходів» — ні дізнатися, ні здогадатися не можна.

Автор захищеної кандидатської дисертації на тему «Підготовка студентів технічного вузу до інноваційної діяльності» вбачає наукову новизну результатів дослідження в «опрацюванні і реалізації процесу підготовки студентів технічного вузу до інноваційної діяльності». І все, тобто автор просто повторює назву теми дисертації. Форму-

лювання ж наукової новизни практично відсутнє повністю.

Для обгрунтованої оцінки якості дисертаційної роботи потрібен змістовний виклад наукових результатів. Необхідне чітке уявлення про те, в чому вони полягають. А тим часом дисертанти занадто часто замість формулювання наукової новизни перелічують об'єкти чи проблеми, які досліджувалися, процедури виконаного дослідження, описують пізнавальні процеси, пріоритети в опрацьованні даної теми, вказують на перспективи, не говорячи при цьому ні слова про результати: які нові наукові положення й ідеї висунуто, які нові факти відкрито. Наприклад, один з докторантів, формулюючи наукову новизну, заявляє, що проблема досліджувалася з урахуванням найважливіших досягнень історико-педагогічної науки на базі сучасних вимог до її науково-дослідницької методології. Але для науки не може бути новизни в тому, що хтось досліджував проблему з урахуванням найновітніших досягнень. Це не самоціль, а засіб для обгрунтування якогось результату, що спочатку має бути осмислений теоретично, а потім підтверджений фактами.

Безперечно, можна лише вітати прагнення дисертантів досліджувати причини виникнення певного явища в теорії і практиці, тенденції його розвитку й відобразити їх у формулюванні наукової новизни результатів. Однак часто формулювання наукової новизни в дисертаціях потребують істотного поліпшення. В дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата наук досить часто трапляються такі формулювання наукової новизни: «перевірено доступність змісту самостійної роботи студентів», «проаналізовано ефективність того чи іншого методичного прийому», «перевірено рівень засвоєння навчального матеріалу» тощо. Такі формулювання не можуть

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

не викликати сумнівів. Наприклад, не зрозуміло, що було «доступним» для студентів: обсяг змісту для даного інтервалу часу, глибина змісту, можливість лише запам'ятати чи й зрозуміти його. В чому суть «ефективності»: міцність, глибина, швидкість засвоєння, усвідомлене вивчення навчального матеріалу чи ще щось?

Досить часто дисертанти «вбачають» наукову новизну результатів свого дослідження в тому, що вони ввели в науковий обіг якісь нові терміни, дали власне тлумачення педагогічних понять, визначили якісь основоположні категорії. Але, поперше, істина полягає в тому, щоб у рамках одного дослідження автор дотримував однозначних термінів у прийнятому значенні щодо одного й того самого предмета чи явища. По-друге, явище синонімічності в мові прикрашає художній текст, але в науковий уносить додатковий відтінок, який заважає читачеві адекватно сприймати матеріал.

Нерідко у визначенні новизни повторюються вже відомі педагогічні науці положення, доводиться відоме, але з використанням нової термінології. У всьому світі діє галузь знання «порівняльна педагогіка». Що зміниться в педагогічній науці, якщо ми введемо новий термін типу «компаративна педагогіка», «кантріпедагогіка», «фолькпедагогіка», або «лицарська», «козацька», «аборигенна», «туземна» чи «пенітенціарна» та інші «педагогіки»? Хоча кожен знає, що переклад з однієї мови на іншу по-новому смисл відомого поняття не розкриває. Іноді наукова новизна описується загальними фразами, які нічого не виражають, як, між іншим, і використання «тарбарських» слів, що взагалі вимагають перекладу з «української українською».

Типовим недоліком формулювання наукової новизни результатів є переоцінка достоїнств роботи на фоні явно беззмістовного розкриття цієї но-

визни. Наприклад, «у дисертації застосовано системний (діяльнісний, синергетичний, особистісно орієнтований, феноменологічний, діалектико-матеріалістичний і т. д.) підхід до розв'язання проблеми», і ні слова про те, в чому ця системність полягає.

У захищеній дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук на тему «Регіональна освіта: організація, управління розвитком» читаємо: «Наукова новизна результатів дослідження полягає в принципово новому підході до осмислення системи управління на регіональному і міжрегіональному рівнях, в опрацьованні, побудові моделі регіональної освіти. Вперше на основі комплексного, історико-культурного аналізу вводиться поняття «регіоналізація» і його співвідношення з принципами «федеральності». З даного положення не випливає, в чому ж полягає «новий підхід» в осмисленні системи управління, не показана суть самої концепції регіоналізації освіти. Що означає «вперше»? Хіба це питання вже не вивчалось до дисертанта? Адже поняття «регіоналізація» вживалося в географічній літературі 20-х років минулого століття. Так у чому ж новизна дисертаційної роботи? Чи не краще було сказати, що дисертант узагальнив великий фактологічний матеріал і запропонував методичні рекомендації практичним працівникам, які створюють регіональні програми розвитку освіти?

У багатьох дисертаціях стало майже правилом констатувати в науковій новизні, що опрацьована методика ефективна і сприяла, наприклад, активізації пізнавальної самостійності учнів чи студентів або розвитку ринкового мислення, або формуванню загальної культури учнів чи студентів. Але навряд чи всі педагогічні засоби й умови, що досліджуються в дисертації, можуть справді реально вплинути на ті чи інші процеси, на ос-

вітню ситуацію. Це особливо сумнівно в тих випадках, коли дослідження спирається на один-єдиний навчальний предмет і тим більше на часткове положення, пов'язане з цим предметом. Наприклад, зміна змісту і перестановка окремих тем у курсі виробничого навчання учнів професійних училищ можуть позитивно вплинути на процес якісного засвоєння початкових професійних умінь і навичок, але навряд чи може вплинути на процес соціалізації учнів, виховання економічної відповідальності майбутніх працівників ринкового типу.

Як же більш-менш коректно формулювати наукову новизну результатів дисертаційного дослідження? Розглянемо такий конкретний приклад. У захищеній дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук на тему «Технічний університетський комплекс в системі вищої професійної освіти» наукова новизна сформульована так: «Розкриті економічні, політичні і соціокультурні передумови і сучасний стан проблеми інтегрування вузів в університетські комплекси. Висунута, теоретично обґрунтована і експериментально підтверджена концепція теорії і методики формування сучасного університетського комплексу в системі вищої професійної освіти України». Вважаючи все перелічене новим, докторант указує, що воно (це нове) «вперше стало предметом спеціального педагогічного дослідження», хоча такі вказівки не обов'язкові: новизна об'єкта, вказаного у формулюванні, передбачається за означенням, адже мова йде про наукову новизну. Новизну слід вважати наявною, поки не доведене зворотне, але для цього необхідно знати суть об'єкта формулювання. У протилежному разі не можна судити ні про новизну, ні про науковість. З наведеного ж формулювання абсолютно не зрозуміло, в чому полягають згадані «передумови» і «концепція фун-

ОСВІТА —
XXI СТОЛІТТЯ

даменталізації», яка становить її суть.

А тим часом коректне й змістовне формулювання наукової новизни результатів даного дослідження могло б бути, наприклад, таким: «Розкрито передумови інтеграції технічних вищих навчальних закладів в університетські комплекси, які полягають у тому, що в складі такого комплексу можна підвищити рівень організації навчального процесу, системність і цілісність його управління; здійснено поєднання початкової, середньої, вищої і післявузівської професійної освіти, а також спрощено структуру навчального закладу і зменшено штати допоміжного персоналу; запропоновано й реалізовано концепцію фундаменталізації навчальних дисциплін, яка полягає в тому, що на основі тенденцій зміни змісту праці спеціалістів у сучасних умовах структуровано і систематизовано інформацію в навчальних предметах, виявлено і спроектовано взаємозв'язки між ними, конкретизовано освітні цілі навчальних предметів і вдосконалено їхній зміст».

Наведемо без коментарів приклади коректного змістовного формулювання наукової новизни результатів дисертаційних досліджень: «Виявлені основні об'єктивні і суб'єктивні умови, які сприяють засвоєнню змісту соціально-екологічної освіти учнів професійної школи (до перших належать такі, як врахування структури змісту цього виду освіти, побудованого на основі філіативного підходу, до других — особистісно орієнтований підхід, суб'єктивна позиція учня тощо)»; «опрацьована система підготовки учнів до самоосвіти, яка включає в себе

багаторівневі цілі й завдання, дидактичні засоби змістовного і організаційного характеру, педагогічне керівництво, яке забезпечує єдність самоосвіти і самовиховання»; «визначено різні концептуальні підходи до проблеми формування творчої особистості (біогенетична і соціогенетична теорії, рефлексологія, теорія вільного виховання, марксистсько-ленінська педагогіка)»; «визначено дидактичний аспект самостійної роботи, що полягає в розгляді її як двостороннього процесу, який передбачає діяльність учителя і діяльність учнів»; «виявлена і конкретизована суть зв'язаних з гуманістичною методологією категоріальних понять (гуманістичний підхід, особистісно центрована освіта, особистісне зростання, самоактуалізація, фасілітація тощо)»; «розкриті особливості теоретико-методологічних засад педагогіки Німеччини, до яких включається логічний компонент; виявлені основні механізми прирощення педагогічної теорії Німеччини, до яких відносять: порушення дослідниками процедурних канонів і логічних правил методу, накладання методу на нетрадиційні для педагогіки нові «поля» проблематики; екстраполяція; рекомбінація нового з наявного запасу знань»...

На закінчення кілька пропозицій щодо структури опису наукової новизни, своєїрідної її «формули». Текст «формули» наукової новизни варто починати з вступного слова: доведено, одержано, встановлено, визначено тощо. Далі має бути вказаний об'єкт наукової новизни, який показує, що саме створено, доведено, запропоновано, встановлено. Після запису назви повинні йти з'єднувальні

слова, які допомагають перейти до викладу істотних ознак цього об'єкта: «який складається з ...», «який полягає в тому, що ...», «який включає ...» і т. д. Причому всі істотні ознаки об'єкта наукової новизни мають бути показані з повнотою, достатньою для того, щоб спеціаліст міг зрозуміти його суть. Таким чином, структура пропонованої формули наукової новизни може бути такою: 1. Вступне слово. 2. Назва об'єкта наукової новизни. 3. З'єднувальні слова. 4. Перелік істотних ознак об'єкта наукової новизни.

Ця пропозиція, напевне, викличе заперечення, основним аргументом яких буде звинувачення автора у формалізмі, що, нібито може зашкодити творчому підходу до наукової роботи. Однак запропонована формальна структура наукової новизни аж ніяк не зачіпає методики виконання самої роботи і, звичайно ж, не може зашкодити творчості, яка, безумовно, потрібна у процесі дослідження.

Звичайно ж, наявність добре сформульованої наукової новизни результатів дисертаційного дослідження та інших методологічних характеристик не дає абсолютної гарантії якості й ефективності дослідження. Багато залежить від ставлення дисертанта до справи, до кваліфікованої організації й виконання дослідження.

Висловлені в статті пропозиції щодо коректного формулювання наукової новизни, а також наведені неточності й помилки, що спостерігаються в практиці виконання дисертаційних досліджень, автор розглядає як передумову підвищення якості оформлення дисертаційних робіт і сподівається, що мета статті буде досягнута.

У ВАК України

Постановою Президії ВАК України від 10 листопада 1999 р. № 3—05/11 затверджено Перелік № 3 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук. До розділу «Педагогічні науки» включено журнал «Шлях освіти» (Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. — Київ, 1999. — № 6, С. 36).